

Emlékezetpolitika és a gyerekek, avagy mit mondanak Trianonról és előzményeiről a gyerekkönyvek

Nem kezdhetem azzal, pedig kedvem szerinti lenne, hogy ezt a „Nem, nem, soha!” sort először a 17 éves József Attila írta le a *Szépség koldusában*, s ebből lett egy korszak szlogenje. De nem tehetem, mert nem igaz. [A Nem, nem, soha jelszó már 1918 végén szerepelt a Károlyi-kormány által felállított Országos Propaganda Bizottság megbízásából Jeges Ernő tervezte plakátokon – *a szerk.*]

Írt ilyen címmel verset, de nem tőle szavalták, hogy „Nem, nem, soha!... Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett.” József Attila verse feltehetően 1922 első felében született. Ám nem szerepel a *Szépség koldusa* című kötetben, legfeljebb Juhász Gyula ismerte. A versnek évtizedeken át kellett a nyilvánosságra várnia. De azért mégsem hagyhatom említés nélkül. A nagykamasz József Attila életérzését, indulatait, kétségbeesését őrzi.

A többi 17 éves se érezhetett másként. Hirtelen rájuk törő érzés lehetett Trianon, váratlan, elképzelhetetlen. Eddig minden másról szólt – a gyerekkönyvekben is. Joggal gondolhatták, ez nem történhet meg. S ha megtörtént, hát nem végleges. Megtanultak reményt kovácsolni, a semmiből – világháborútól világháborúig.

Előzmények

S hogy miért emlegetem az előzményeket? Évtizedeken át illúziókban ringatta magát a magyarság. Folyt az önámítás. Mindenben jó volt hinni, csak a valóságot nem akarták észrevenni. A felnőttek már a millennium óta egy fatális tévedést akartak átplántálni, átörökíteni a gyerekeknek – néha a legkülönbek is. Azt, hogy minden rác, sváb, szász, tót, oláh magyar akar lenni. Akkor hirdették ezt fennen, amikor a nemzetiségek már régen államalkotó szándékokat forgattak a fejükben, illetve a nemzetállamokhoz való csatlakozásról ábrándoztak. Még az *Egri csillagokban* is van egy olyan mondat, amin ma már fennakadhatunk. Tulipán, a magyarra lett török mondja: „Mindenki bolond, aki nem magyar” (1899-ben kezdte el közölni a *Pesti Hírlap*, 1901-ben jelent meg könyv alakban).

De van más példám is. Egy elfelejtett sikerkönyv. Abonyi Árpád *Három vitéz magyar baka meg egy káplár kalandjai* (1902) című műve. A kötet, amit olvastam, az ifjú Bartók Béla tulajdona volt. Több helyen is beleütötte a nevét egy ex librisként szolgáló lila bélyegzővel. Fontos volt neki a tulajdonjog. Ő sem másért szerethette ezt a kalandregényt, mint a mindenkori fiatalok az „öreg” Dumas művét. „A három testőrnek azért volt világraszóló sikere, mert négy testőr ügetett az éjszakában. Az olvasó volt a negyedik” – írta Bertha Bulcsú (Idézi: MEGYESI Gusztáv, *Átkozott kesudió, Élet és Irodalom*, 1988. május 27.).

Athos, Portos, Aramis és D’Artagnan képletét idézik a könyv hősei. De a három vitéz magyar baka – ha hiszik, ha nem – Ursa, az oláh, Hanes, a szász, Kain Frédi, a zsidó. Csak a nagy bajúszú káplár volt magyar. Letagadhatatlanul a k.u.k.-

hadsereg katonái, de elsősorban hetyke magyarok. „[...] majd a pofájukba blicczelem – mondja a kis zsidó –, mi a különbség egy bársonyplundis portugál és egy gyöngy magyar baka között.”

Egyébként elképesztően ötletes és kalandos a könyv. Hőseiről Svejk, a derék katona is eszünkbe jut. A kalandokról a *Sándor Mátyás* lélegzetelállító kalandjai. Csak néhány jelző bánthatja a fülünket: „nyúl szívű sváb”, „sült szász”, „vad oláh”. Ma ezt így nem illene mondani, akkor szokás volt. Sőt, divatba jött a könyvekben később a „csiszicsoszi bocskoros oláh” is.

A „mindenki magyar akar lenni” tetszetős ábrándja rettenetes tévedés volt. Többek között hozzátett, hogy meginduljon a nagy háború, amelynek még nem volt sorszáma. Volt persze egyéb ok is, de a nagyhatalmak rivalizálása most nem tartozik ránk.

Szörnyű kimondani, de a háborúba belekeveredett a gyerekvilág is. Nemcsak úgy, hogy árvák lettek. A sapkadobálós ujjongásban is részt vettek. „Ha nézegetjük az 1914-es újságfotókat – írta Száraz György –, megtaláljuk ezeket a kisiskolásokat csokros matrózblúzban, szalmakalaposan, térd alá érő rövid nadrágjukban: ott lábatlankodnak a zászló és kalaplengető felnőttek körül, az »Éljen a háború« táblák alatt” (SZÁRAZ György, *A tábornok. Részletek egy kor- és életrajzból*, Budapest, Magvető, 1984, 164.).

Szinte hihetetlen, hogy a háború kitörésének éjszakáján a mi kis városunkban is folyt a sapkadobálás. Még az úriasszonyok és az úrilányok is a Fő téren voltak. A Turulban egész éjjel muzsikált a cigány, és vitték-hordták a híreket. „Le a királygyilkosokkal!” kiabálta a tömeg, és a 44-esek laktanyájához vonultak. Amikor megjött a mozgósítási parancs, önkéntesnek álltak a tizenévesek. Apám bátyja 17 múlt, húszévesen már halott volt Galíciában.

A korabeli gyermekirodalomban nincs olyan műfaj, amelynek a tematikai rétegéből a háború kimaradt volna. Sebők Zsigmond legendás meseregényében *Dörmögő Dömötör* először csak falja a harci híreket az újságból, aztán önkéntes a nagy háborúban, harcol az olasz fronton (*Dörmögő Dömötör újabb utazásai háborúban és békében*, 1914.). Tutsek Anna *Cilike mint asszony* (1920) című lányregénye is a háború idején játszódik. Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét, mert ott nem olyan egyhangú az élet, mint odahaza. De amíg férje a krasznnojarszki fogolytáborban szenved, párnaharcba fojtja bánatát. Babay József *Mi huszonketten* (1932) című regényében (ami jobb sorsra érdemes a teljes felejtésnél) az érettségi előtt álló hős attól retteg, hogy untauglich lesz.

Sok bizonyítékom van arra, hogy a nagyon nem gyermeki témák esetén a gyerekolvasó számára a mese a leginkább dekódolható. Mindenkor. Ráadásul a századelő az a korszak, ami felfedezi a gyermeket, és megszületik a szecessziós, szimbolista mese.

Nagyok írták, persze az ő műveiken kívül sok a felelhető darab, de ötven év múlva csak a legjobbak számítanak. Írt háborús mesét Kaffka Margit (*Marie, a kis hajó*) vagy Babits (*Dzsoni a tengerész*) is. Máig élő mese a *Hét királyfi* Balázs Bélától,

a *Kékszakállú herceg vára* írójától. A hét királyfi jó mamája panaszkodik, mert férje leakasztotta „nagy arany puskáját a falról, s vállára vetette és elment a frontra.” Ez a mese végül is a béke propagandája. „Várj csak egy kicsit kedves ellenség. Valamit el akarok mesélni [...] – mondja a király. [...] Azután pedig kidobták az ágyút az ablakon, egy nagy folyóba, mert úgyse fognak soha többé harcolni.” A szerző a mesét 1916-ban írta, maga is megismerte a lövészárkokat.

Használtam a propaganda szót. Önmagában ártatlan: propagare = terjeszteni, szétszórni. Végül is minden irodalom hatni akar. Minden közlés befolyásolni. De a propagandisztikus már rossz ízű szó. Ami csak propagandisztikus, az feltámaszthatatlan. És legfeljebb olvastatják, mint a sztálinizmus gyermekkönyveit. A két világháború között elviselhetetlenül sok az ilyen könyv.

Az őszirózsás forradalmat a maga módján örömmel üdvözölte a magyar irodalom. A kezdetben lelkes humanisták testvérharcként élték meg a proletárdiktatúrát, de a vörös terrort már megtagadták. Benedek Elek hőse, Rókané polgártárs kezdetben fennen lobogtatja a köztársaság zászlaját. (*Rókané komámasszony libát szállít a hadseregnek*, 1920.).

De nemcsak márciustól, már januártól érezhető a kiábrándulás. „[...] egész világ ellensége a magyarnak” – írta Benedek Elek lapja. (*Jó Pajtás*, 1919/1.) A gyermeklap képeket közöl a béketárgyalásokról. A gyermekekkel is számon tartatják, hogy áldozatok vagyunk. A *Zászlónk*, a katolikus diáklap hasábjain „Kossuth kis unokái” könyörögnek Wilsonnak az igazságosabb békéért. A gyerekekkel is számon tartatják, hogy közel 1 millió a háborús halottunk, hogy 2 millió a rokkant. Gondoljunk, csak arra, ennyi halottnak hány árvája volt!

Van egy könyve a magyar gyermekirodalomnak, amelyről azt mondhatjuk: hasonló Tormay Cécile művéhez. A *Bujdosó könyv* kicsiknek. Blaskó Máriától a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* (1920) ez a gyerekkönyv.

Nem akármilyen propagandája lehetett a könyvnek, mert a debreceni egyetemi könyvtár példányát ronggyá olvasták /olvastatták. Az utóbbira azért voksolnék, mert nagyon kevés gyerek számára dekódolható dolog van benne. Semmit nem a gyerekvilág szemével látunk. Semminek nincs gyerekésszel felfogható tétje. Pedig a szerző előtt a *Pál utcai fiúk* történetisméje lebegett. De nem a történetért íródott a könyv, hanem a történelmi leckéért. Azért, hogy ezt az „istentelen, borzalmas világot” lefesse. Ahogy a *Bujdosó könyv*ben is van igazság és van tévedés, van ebben is. Nem is kételkedünk abban, hogy a vörös terror napjai ilyenek voltak. De ez a könyv kevésbé antiszemita, mint Tormay Cécilé. A szerző szerint nem bűn a vallás, de azért elhangzanak olyan mondatok, hogy „Zsidó... pfúj zsidó.” Pedig Léderer Dolfika maga mondja: „Én semmi vallású vagyok és nemzetközi.”

Blaskó Mária nem volt tehetségtelen, csak elfogultabb volt, mint amilyennek szabad lenni. Nemzeti érzéseket akart szítani. Úgy írt regényt, mintha vezércikket írna. Nacionalizmusa teátrális. „Más a magyar szív, más a magyar vér, más a magyar érzés” – mondják hősei. „Mindenki magyar, aki itt született” – mondja legharsányabban a sváb gyerek.

Magyar Hiszekegy

De lépünk át a Trianon utáni gyerekkönyvek világába! A magyar gyermeki-irodalom első aranykorát, amelyet halhatatlanok – Molnár Ferenc, Gárdonyi, Móra, Móricz, Karinthy – fémjeleztek, a magyar gyermeki-irodalom mélypontja követte a két világháború között. Maga volt a romlás. A gyermeki-irodalom eszköze lett a politikai propagandának, akkor is, ha átélhető fájdalomból és jó szándékból született. Az igazsághoz tartozik az is, hogy azok a bizonyos halhatatlanok időközben meghaltak, emigráltak, vagy nem írtak többet a gyerekvilágnak. Legfeljebb fordítottak.

A két világháború közötti időszak egyébként a *Nyugat* nemzedékeivel, József Attilával, Szabó Lőrincsel, Radnóttival, Weöressel a magyar irodalom nagy korszaka. Mintha hirtelen megszűnt volna a felnőttek és a gyerekek irodalma közötti kapcsolat, ami általában létezik. A század elején fényes korszakot élt át mindkettő, a sztálinizmus éveiben mindkét irodalom felett beborult az ég. A két világháború közötti könyvrengeteg utólag keveset ér. Pedig a statisztikák szerint háromszor annyi gyerekkönyv jelent meg, mint a század elején.

Elporladt nevek, feltámaszthatatlan művek jelentik ezt a két világháború közötti könyvrengeteget. Blaskó Mária egymaga 100 könyvet írt az ifjúságnak. Mind-egyiken ott a sietség nyoma. Az *Országúton* című kötet novellái bizonyítják, más is teltt volna tőle. Ezt még németre is lefordították. *Nem, nem, soha!* (1921) című regénye kultuszkönyv lett. Ma már nehezen fellelhető, az Országos Széchényi Könyvtárnak is csak egyetlen példánya, de a kalocsai Érseki Könyvtár kölcsön adta.

Nem vonom kétségbe, hogy Temesvárott, a szerző szülővárosában megtörténhetett mindez. A könyvbe zárt fájdalom is valódi. Nemcsak Arany, Ady, Kosztolányi, Márai szülővárosa rekedt a határainkon túl, Blaskó Máriaé is. Szinte sokkos fájdalomból született a könyv. De alig elviselhető az ábrázolás teatralitása, pedig a fájdalom igazi. Még az is szerencsétlen, hogy sokszor citált költője nem más, mint Szabolcska Mihály, merthogy ő is temesvári. Egy bandaregény és egy lányregény történetsemaiból áll a regény. Egyiknek sem igazi. Tudvalevő, hogy Temesvár német [a 19–20. század fordulóján már német–magyar – *a szerk.*] város, de ennek nincs nyoma a regényben. Ha szerepel sváb gyerek, hát az csupa „magyar tűz”. A reményük, hogy „Jön már Horthy Miklós!” (Hasonlít ez a remény szüleink ’56 utáni várakozásához.) A *Nem, nem, soha!* szlogen olyan a történetben, mint a makacs ritmus. Ismétlődik, néha minden oldalon. Még a lánykérőt is így utasítják el.

Blaskó Máriáról csak sejthük, hogy külföldi kolostorban halt meg apácaként. Világiként a Szívgyárda-mozgalom lelke volt. Megkérdőjelezhetetlen vallásossága szüntelenül belebotlik a keresztényi szeretet és az idegengyűlölet feloldhatatlan konfliktusába. „A vallásos embernek senki sem ellensége” – írja. Máig betarthatatlan, ha őszinték vagyunk.

Világháborútól világháborúig ritkán jegyzünk meg írói nevet. Nem érdemes. Béke poraikra, mondjuk. Irdatlanul nagy az irodalom tömegsírja, elférnek benne.

De azért előfordul, hogy egy-egy név megmarad bennünk. Bibó Lajosé példá-

ul. A *Ladikon az ősmagyar hazában* című könyve a maga módján kordokumentum, de a történelmi lecke mesebeliségek és kamaszságok között rejtőzik, és nem emészti fel a kalandot. Kenyeres Palkó, a rab magyar gyerek társaival együtt, az ősmagyarok fejedelméhez indul egy ladikon, hogy megkérjék, űzze ki a magyar földről az ellenséget, „adja vissza a régi szép hazát”.

Tamás István *A szegedi pedellus* (1934) és a *Szabadkai diákok* (1933) című regényeit olvasva sajnáljuk, hogy a szerző visszatért oda, ahonnan érkezett, a film világába, Hollywoodba. Nemrég újra megjelent, s tán elfelejteni se szabadott volna a tragikus sorsú, életében tévutakra jutott Szilárd János *Jó pipák* (1932) című regényét. De Trianon-könyve nem, az remekbe szabott kópéregény. Tamási Áron gyönyörű regénye, az *Ábel a rengetegben* (1932) úgy lehet mindenkié, mint a népmesék. A kamaszoké is. De az tárgyunkon most kívül esik.

A matrözgalléros, térdnadrágos fiúk, a masnis, kalapos lánykák megtanulják az új köszönést: a 'Szebb jövőt!', s reggel, tanításkezdet előtt kórusban mondják Papp-Váry Elemérné *Magyar fohászat*: „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában” (SZÁRAZ, Uo, 201.). Tovább tanulják a 63 vármegyét, a falon most is ott lóg Nagy-Magyarország képe, a változás csak annyi, hogy belsejében ott kacskaringózik a trianoni határt jelző, vastag vonal. De a mappa fölött felirat hirdeti: Nem, nem, soha! Jogos, kiheverhetetlen, átélhető, érthető fájdalmak és kártékony indulatok élnek együtt az életben és az irodalomban. A rossz békék után mindig a bűnbakkeresés és a visszavágás vágya él.

De vessünk egy pillantást a *Magyar Hiszekegy* írójának fotójára. Keveseknek adatott meg, hogy négy verssorról ilyen híressé legyenek. Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna 1881–1923-ig élt. Keveset, 42 évet. A sikerből se sok jutott neki, nehéz anyagi körülmények közt élt. 1920-ban hirdettek pályázatot irredenta imára. Megnyerte. A zsűri tagjai Rákosi Jenő és Kozma Andor voltak [s mellettük még Szenner József – a szerk.]. Még egyszer próbálkozott: *Mese a discsőségről* címmel verses elbeszélést írt. „[...] az ő ragyogó nevét nem szabad kitenni kritikának” – írta pedagógiai tapintattal a bíráló Kozma Andor. Amikor fiatalon, egy műtétbe belehalt, a nemzet halottjának nyilvánították (lásd *A Pesti Hírlap 1928. évi naptára*, 161–164.). Fennmaradt fotója szép asszonyt mutat magyaros ruhában, aki illik a szerephez, az imához. [Az imapályázat anyagának jelentős részét a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Tára őrzi. A pályázatról bővebben: BALAHÓ Zoltán: „Hiszek!” A Védő Ligák Szövetsége által 1920-ban meghirdetett ima- és jelmondatpályázatról. In *Metszéspont. Tanulmányok Trianon 100. évfordulóján*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 243–250.) – A szerk.]

Ez a két évtized, bárhogy is csűrnenk-csavarnánk a szót – mélypont a gyermekirodalmunk történetében. Nem csoda, ha 1940-ben Németh László íróként, apaként így fakadt ki: „De hát kibe harapjak, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?” (NÉMETH László, *Lányaim*, In Uő., *Kísérletező ember*, Budapest, Magvető, 1973, 216.)

Móricz Zsigmond *Légy jó mindhaláligja* (1921 [1920]) lenne a nagy kivétel? Ami a *Nyugat* 1920-as folytatásosából született. Volt ifjúsági változata is, de ez mások keze nyomát őrzi. Jobb, ha elfelejtjük. Móricz eredeti művéről a világerő sem akarom azt sugallni, hogy nem való gyerekkézbe. Gyönyörű gyerekkönyv is. De mindenkié. Sokféle lehetséges olvasata van. Nagy regény. Az *Erdéllyel*, az *Árvácskával* együtt kiragyog Móricz művészetéből. Olvashatjuk egy zseni történeteként, aki verset ír, Csokonai-kötetért sóvárog, miközben a többi longamétázik. Arról is szól a történet, hogy egy gyerek elindul a középosztályiság felé, s megfordul mindenütt. De olvashatjuk a regényt az ács fiának szenvedéstörténeteként is, pedig az erkölcsi világrendbe vetett kudarcát írta meg. Azt is tudjuk, hogy felnőtt korának miféle lelki válságait zárta könnybe. Mégis sajnálnám, ha gyerekként nem találkoznánk Nyilas Misivel. Az egyik olvasat a gyerekeké.

Nyilas Misi története 1892-ben játszódik, de az egyik jelenetben 1920-at mutat a regényidő. Nagy úrból, a nyolcadikos szobafőnökből Móricz Trianon miatti fájdalmi törnek fel. Ezek még a hetvenes–nyolcvanas években is hiányoztak a könyv kiadásaiból. A fordítások talán ma sem bírnák ki a nagydiák szomszéd népeket sértő megjegyzéseit. Móricz számít rá, hogy Misire inkább csak a nagydiák „belső tüze” hat. S egy érzés, hogy egyedül vagyunk: „Abba fogyott el a vérünk, hogy a keleti atyafiakkal verekedtünk, írta, és védelmeztük a nyugati idegeneket, akik ezer éven át folyton idegenek maradtak hozzánk, és gyűlöltek.” A történelmi lecke hosszú, szeretetlen betoldásnak tűnik. A mai kamasz valószínűleg átlapozza, így aztán a mondatok „tüze” se érinti.

Ignác Rózsa gyerekkori emlékei között akadtam ilyen mondatokra: „Tegnap az állt az olvasókönyvünkben, hogy hazánk fővárosa Budapest, a Duna partján ott áll Petőfi szobra. Most az olvassuk, hogy hazánk fővárosa Bukarest, a főterén ott van Vitéz Mihály szobra.” Hogy lehetett ezt túlélni?

Ma sem gondolom másként. S azt sem, hogy az ilyen traumák idején könnyű rossz válaszokat adni. Ignác Rózsa nem ilyet adott. Már az anyaországban megírta az *Anyanyelve magyar* (1937) című regényt. Túl harsánynak érezte a sikert, ami elsősorban a témának szólt. Egy kolozsvári házban ott van a világ: nemzedékek, románok, magyarok, jómódúak, Boris, a cselédlány és főhősünk, Kovács Ilona, a gimnazista ingyen kosztos. Mindenféle érzelm megfér ebben a házban a hiábavaló reménykedéstől, önámítástól, a diákszerzemlig. S főként az, milyen a húszas években Kolozsvárott magyarnak lenni.

Ignác Rózsa bátor volt, őszinte és semmiben nem elfogult. Tízévesen nem tudtam letenni a könyvet, pedig nem az ifjúsági kiadást olvastam. Máig emlékeztem Kovács Ilona kedvenc francia szavára: effort. Illik hozzá, egy fiatal lány kétségbeesett küszködéseiről szól a regény. Újraolvasva azt is észrevettem, ez a fiatal színésznő igazi Kaffka Margit-utód lett volna. – Miért nem lett? Egész életében tudott bátran dönteni. Ő, az erdélyi református a holokauszt idején sárga csillagot hordott, mint a dánok, királyostól. 1956. november 4-e után nem írta alá, hogy ez az egész ellenforradalom volt. Akkor már egy évtizede nem publikálhatott. Számúzták a gyermeki-rodalomba. Nem jelentéktelen könyveket írt, de nem ehhez volt talentuma.

Kamaszhangon Trianonról

Gyerekhangon szeretném befejezni. Egy lánygyerek, Kucses Éva naplójából idézek. A szerzőt évtizedek múlva Janikovszky Évának hívták. 12-től 19 éves koráig írta a naplóját a szegedi állami Szent Erzsébet Lánygimnázium tanulójaként. Rácsodálkozunk, mennyi minden benne van már a későbbi íróból – a humora, az iróniája. S mennyire igazi kamasznak is. „Most azonnal kijössz velem az állomásra, mondta egy barátja, rém érdekes lehet, bombázták az előbb, ilyen látványt nem hagyhatunk ki! All right, amilyen hülye vagyok, persze mindenbe beleártom magam...” (JANIKOVSKY Éva, *Naplóm*, 1938–1944, 3. kiad., Budapest, Móra Kiadó, 2021, 102.). Tud persze félni, menekülni, ha riadó van, megjeleníteni is tudja, de a nagy szavakat nem viseli el. Mindent komolyan vesz, ám kamasz, akinek semmi se szent, kiváltképp „a szónoklattel egybekötött osztályfőnöki prédikációk”. A propagandisztikus gyermekirodalmat biztos, hogy nem álhatta. 1939. április 15-én ezt írta: „Pálinkás jó estét kívánok! Ihaj, sőt még csuhaj, azaz vesszen Trianon, és éljen... na ki? Az ilyen időkben sose lehet tudni” (JANIKOVSKY Éva, *Naplóm*, 1938–1944, 3. kiad., Budapest, Móra Kiadó, 2021, 16.).

Ennyit Trianonról, a gyerekek könyveiről és egy naplóíró gyerekről.

★

Jelen írás a szerzőnek a *Dörmögő Dömötör a „nagy háborúban” (Hazafias és harcias gyermekirodalom)* című, a Somogy 2016. 3. számában (36–42.) megjelent írásának továbbgondolása.